

MATERIA
Historia Antiga II

TITULACIÓN
Grao en Historia

unidade
didáctica
13

As mulleres en Roma

Patricia Ana Argüelles Álvarez

Área de Historia Antiga
Departamento de Historia
Facultade de Xeografía e Historia

unidadesdidácticas
UNIVERSIDADE DE SANTIAGO DE COMPOSTELA

Esta obra atópase baixo unha licenza internacional Creative Commons BY-NC-ND 4.0. Calquera forma de reprodución, distribución, comunicación pública ou transformación desta obra non incluída na licenza Creative Commons BY-NC-ND 4.0 só pode ser realizada coa autorización expresa dos titulares, salvo excepción prevista pola lei. Pode acceder Vde. ao texto completo da licenza nesta ligazón:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.gl>

© Universidade de Santiago de Compostela, 2023

Deseño e maquetación

J. M. Gairí

Edita

Edicións USC

<https://www.usc.gal/publicacions>

DOI

<https://dx.doi.org/10.15304/9788419679772>

MATERIA: Historia Antiga II

TITULACIÓN: Grao en Historia

PROGRAMA XERAL DO CURSO:

Localización da presente unidade didáctica

BLOQUE I: A MONARQUÍA

Unidade 1: As orixes de Roma

- 1.1 Rómulo e Remo e as orixes míticas da cidade
- 1.2 A Península Itálica antes de Roma
- 1.3 Fontes de estudo e tendencias actuais da investigación

Unidade 2: A Monarquía

- 2.1 Contexto inicial
- 2.2 Os reis
- 2.3 O goberno e as institucións

BLOQUE II: A REPÚBLICA

Unidade 3: A formación da

Unidade 4: O estado patricio-plebeo

- 4.1 O cursus honorum
- 4.2 As asembleas populares
- 4.3 O senado
- 4.4 As secesio
- 4.4 As revoltas da plebe
- 4.5 A nova organización de Italia e as anexións

Unidade 5: A expansión de Roma polo Mediterráneo

- 5.1 As Guerras Púnicas
- 5.2 As monarquías helenísticas e a intervención de Roma

Unidade 6: A crise da República

- 6.1 Os irmáns Graco e a cuestión agraria
- 7.2 Mario e o exército
- 7.2 A guerra civil entre Mario e Sila
- 7.3 A ditadura de Sila
- 7.4 O primeiro triunvirato
- 7.5 A guerra entre César e Pompeio
- 7.6 César: o réxime político
- 7.7 O segundo triunvirato e o triunfo de Octavio

BLOQUE III: O IMPERIO

Unidade 8: O Alto Imperio: Augusto e a fundación do Principado

- 8.1 Ascenso ao poder
- 8.2 Poderes do príncipe e as súas reformas
- 8.3 A sucesión imperial

Unidade 9: As dinastías altoimperiais

- 9.1 Xulio-Claudios (14-38)
- 9.2 Flavios (69-96)
- 9.3 Antoninos (96-192)
- 9.4 Severos (192-235)

Unidade 10: Sociedade e economía

- 10.1 Sociedade
- 10.2 Economía

Unidade 11: O Baixo Imperio

- 11.1 O século III e a crisis
- 11.2 O Dominado: Diocleciano e as tetrarquías
- 11.3 As reformas administrativas e económicas

Unidade 12: A Antigüidade tardía

- 12.1 Dinastía constantiniana: Constantino e o cristianismo (337-388)
- 12.2 A dinastía valentiniana (379-395)
- 12.3 Dinastía teodosiana e a partitio Imperio (395-476)
- 12.3 Os pobos xermánicos e a disolución do Imperio Romano de occidente

BLOQUE IV: O CASO DAS MULLERES NA HISTORIA DE ROMA

Unidade 13: As mulleres en Roma

- 13.1 Consideracións xerais
- 13.2 As mulleres na Monarquía
- 13.3 As mulleres na República
- 13.4 As mulleres no Imperio

ÍNDICE

1. PRESENTACIÓN

2. COMPETENCIAS E OBXECTIVOS

3. PRINCIPIOS METODOLÓXICOS

4. CONTIDOS

- 4.1 Sesións expositivas
 - 1. Consideracións xerais
 - 2. As mulleres na Monarquía (753-509 a.C.)
 - 2.1 Contexto xeral
 - 2.2 Exemplos de mulleres relevantes
 - 3. As mulleres na República
 - 3.1 Contexto xeral
 - 3.2 Exemplos de mulleres relevantes
 - 4. As mulleres no Imperio
 - 4.1 Contexto xeral
 - 4.2 Exemplos de mulleres relevantes
 - 4.2 Sesións interactivas

5. AVALIACIÓN DA UNIDADE DIDÁCTICA

6. ANEXOS

7. BIBLIOGRAFÍA

- Listaxe bibliográfica
- Fontes clásicas
- Recursos web

1. PRESENTACIÓN

Esta unidade didáctica está integrada na materia de Historia Antiga II [G5021124] correspondente ao primeiro curso, no segundo cuadrimestre do Grado de Historia (6 cr.). Tamén se imparte co nome de Historia de Roma [G5071502] (6cr.) e os mesmos contidos no Grao en Filoloxía Clásica. Ambas as materias de carácter obrigatorio teñen 6 créditos e un total 100 horas de traballo na aula:

- Traballo presencial 51 horas
- Docencia expositiva 24 horas
- Docencia interactiva 24 horas

Ademais, a materia complétase coas seguintes horas de traballo:

- Tutorías personalizadas 3 horas
- Traballo autónomo do alumnado 99 horas

A materia que nos ocupa nesta unidade didáctica estruturouse en 4 bloques divididos cronoloxicamente na evolución da Historia de Roma, materia principal de estudo. En concreto:

- Bloque I. A Monarquía
- Bloque II. A República
- Bloque III. O Imperio
- Bloque IV. O caso das mulleres na historia de Roma

Con esta organización de contidos impartirase ao final do curso o bloque IV, o caso do papel da muller en Roma. Consideramos necesario coñecer toda a historia de Roma, para comprender e afondar na participación da muller na historia, incluíndo o valor dos estudos de xénero deste xeito. Polo tanto, inevitablemente, este contido será o último en traballar. As horas dedicadas divídense en 3 horas expositivas e 1 hora interactiva.

Esta unidade, ao tempo que nos axuda a introducir novos contidos para coñecer os procesos históricos coa contribución da muller á sociedade, permítenos repasar os principais feitos históricos xa traballados con anterioridade nos bloques I-III. De aí a súa dobre función e importancia de que se traballen os ditos contidos ao final do curso.

2. COMPETENCIAS E OBXECTIVOS

Dentro da materia, a nivel xeral establécense os seguintes obxectivos:

Obxectivos xerais:

- OX1 Desenvolver unha actitude crítica ante a realidade que favoreza o afondamento no coñecemento de forma autónoma.
- OX2 Garantir que o alumnado coñeza os aspectos esenciais da Historia de Roma nos seus diversos ámbitos: político e institucional, social e económico, cultural ou relixioso.

- OX3 Coñecer o marco xeográfico e cronolóxico do desenvolvemento do Imperio Romano.
- OX4 Valorar o legado da cultura clásica, os elementos culturais comúns na formación de Europa e as liñas actuais de investigación sobre a materia.
- OX5 Promover unha xestión fluída dos métodos de investigación histórica: didáctica, análise de fontes textuais e arqueolóxicas.
- OX6 Fomentar o espírito de análise crítica das fontes documentais dispoñibles para o coñecemento da Historia de Roma.

En particular, ao traballar esta unidade didáctica preténdese que o alumno consiga outros obxectivos específicos deste contido:

Obxectivos específicos:

- OE7 Afondar nas relacións entre mulleres e homes ao longo da historia, co obxectivo de analizar a presenza do patriarcado nas distintas sociedades romanas (Monarquía, República, Imperio) e a súa evolución.
- OE8 Coñecer a historia da muller e das relacións de xénero nas súas diversas dimensións sociais, económicas, culturais, políticas e internacionais.
- OE9 Destacar e nomear dalgunhas mulleres nos principais acontecementos políticos da historia de Roma.
- OE10 Achegar ao alumnado no coñecemento da bibliografía básica e das fontes históricas no ámbito da Historia da muller na antigüidade mediante o estudo dos contidos propostos.

En relación ás competencias que se van traballar nesta unidade didáctica, os contidos deseñáronse para poder traballar as competencias xerais da seguinte lista:

- CX1 Ser capaz de localizar información utilizando bibliografía especializada, pero tamén as novas tecnoloxías.
- CX2 Ser capaz de elaborar un traballo con certo rigor científico nos contidos e na expresión escrita, evitando o plaxio, citando axeitadamente a bibliografía e utilizando correctamente as notas ao pé.
- CX3 Ser capaz de expoñer oralmente os contidos fundamentais deste traballo.
- CX4 Desenvolver a capacidade crítica.
- CX5 Traballar en equipo interdisciplinar.

Así mesmo, pensouse unha serie de competencias específicas que se deben acadar unha vez estudada esta unidade didáctica:

- CE6 Recoñecer a diversidade e a multiculturalidade ao longo da historia.
- CE7 Contribuír ao recoñecemento crítico sobre as diferenzas de xénero e a sociedade patriarcal no espazo e no tempo do mundo antigo.
- CE8 Desenvolver as habilidades necesarias para analizar textos historiográficos referido á historia social da muller, en castelán e noutras linguas.
- CE9 Desenvolvemento das habilidades necesarias para comprender que tanto mulleres como homes son protagonistas do pasado.

3. PRINCIPIOS METODOLÓXICOS

Os contidos propostos nesta unidade didáctica estudaranse mediante a seguinte metodoloxía:

1. Clases expositivas: Exposición teórica dos contidos históricos do programa. As clases expositivas serán 3 sesións dunha hora, nas que o docente presentará os contidos teóricos da unidade.

2. Clases interactivas: Serán 1 sesións dunha hora de duración onde o alumno será o protagonista da aprendizaxe cunha proposta de actividades baseadas na participación activa. Nas sesións interactivas, o grupo xeral dividirase en dous, xa que se trata dunha materia que ten uns 60-80 alumnos.

2.1 Actividades individuais: Traballo sobre unha das mulleres propostas no anexo desta Unidade Didáctica, e outra para consensuar co profesor, seguindo o guiión proposto na aula.

2.2 Actividades grupais: (1) Elaboración dun cartel científico sobre un feito histórico da época da monarquía que deben expoñer aos compañeiros; (2) Visualización dun vídeo documental sobre un período da república onde en grupo deberían tratar algúns temas propostos polo profesor; (3) Lectura dunha fonte escrita antiga do período imperial onde o grupo de 2-3 persoas fará unha análise crítica do seu contido.

3. Titorías (grupo ou individuais): Referidas tanto aos contidos expostos nas clases teóricas-prácticas de aula. Preferentemente realizaranse presencialmente ou por correo electrónico. Así mesmo, as dúbidas ou calquera comunicación co alumnado, ademais do correo electrónico, poderá realizarse a través da Aula Virtual, onde se enviarán os avisos máis relevantes para manter informado ao alumnado, así como os recursos necesarios tanto para as sesións teóricas como para as interactivas.

Os recursos materiais que se van empregar durante a impartición desta materia e en particular desta unidade didáctica serán na docencia expositiva a propia exposición na clase dos contidos esenciais da materia, coa axuda de presentacións e outros medios audiovisuais como documentais.

Na docencia interactiva os estudantes traballarán coa súa propia preparación de material de investigación bibliográfico, lendo fontes escritas, buscando recursos en liña, visitando museos ou estudando mapas clásicos.

4. CONTIDOS

4.1 Sesións expositivas

Neste apartado preséntanse os contidos teóricos que será explicado na aula polo profesor. Así mesmo, ao final deste apartado detallaranse as sesións interactivas.

A unidade didáctica está composta de catro apartados:

1. Consideracións xerais
2. As mulleres na Monarquía
3. As mulleres na República
4. As mulleres no Imperio

1. Consideracións xerais

Na Antiga Roma, todas as mulleres que naceron libres eran cidadás (*cives*), pero non podían votar nin ocupar cargos públicos. Debido a este papel público limitado das mulleres na Roma antiga, os historiadores romanos mencionan as mulleres con menos frecuencia que os homes. Así mesmo, as fontes falan de mulleres patricias, esquecéndose daquelas plebeas ou escravas que foron marxinas non só pola súa clase social senón tamén polas fontes históricas.

A muller debería ter todos os estereotipos da matrona discreta e da muller marxinzada dende o ámbito público. Pero tamén foron moitas as mulleres que participaron activamente no desenvolvemento histórico de Roma.

En xeral, a lexislación romana amosa unha evolución paulatina cara á liberdade feminina que se concreta especialmente nunha maior liberdade económica. Ao longo da historia de Roma atopamos leis tan discriminatorias cara ás mulleres como o caso de *Oppia sumptuaria* (215 a.C.) na que se prohibían os luxos e os adornos para as mulleres ou, por exemplo, a *Lei Voconia de mulierum hereditatibus* do ano 169 a.C. non permitía que as mulleres fosen herdeiras dos testamentos dos cidadáns inscritos en primeira clase. Evidentemente a base de todos estes impedimentos é manter o *mos maiorum* e as tradicións e costumes que deberían levar a cabo os homes.

2. As mulleres na Monarquía (753-509 a.C.)

2.1 Contexto xeral

A fase monárquica comeza co papel feminino reservado exclusivamente ao papel de esposa e nai. E é que dende a fundación da cidade a muller preséntase como filla, muller ou alumna, sempre baixo a autoridade dun home. A propia fundación de Roma toma as mulleres como protagonistas, e é que o episodio mitolóxico do secuestro das Sabinas é descrito por Tito Livio, quen narra o secuestro das mulleres da tribo Sabina por parte de Rómulo e os seus seguidores, dende Roma non tiña mulleres. As mulleres casaban cos romanos poñendo un requisito, eles encargaban o fogar e eles gobernarían a casa. O enfrontamento entre romanos e sabinos por esta indignación levou a estas mulleres a perder tanto os seus maridos como os seus familiares no conflito.

Igualmente, a fin da monarquía tras o suicidio de Lucrecia, levou ao último rei, Tarquinio o Soberbio, tras ser expulsado, a pedir axuda ao rei etrusco Porsena para recuperar o seu trono. Porsena estableceu un longo asedio contra a cidade de Roma. A fin da guerra entre ambos os bandos chegou a través dun tratado que establecía, entre outras cuestións, a entrega de cen virxes ao rei etrusco.

2.2 Exemplos de mulleres relevantes

Tarpeia: Esta moza era filla de Espurio Tarpeio, a quen Rómulo encomendara a custodia do Capitolio. Encontrando a Tito Tacio, da tribu Sabina (inimiga de Roma), acampado co seu exército ao pé da montaña, Tarpeia namorouse del e prometeulle darlle a cidadela se aceptaba casar con el. Tito Tacio aceptou. Tarpeia abriulle a porta e o rei, en vez de cumprir a súa promesa, mandou esmagar a moza baixo o peso dos escudos dos seus homes. Tarpeia coa súa acción deu nome ao propio Capitolio, «mons Tarpeius», do que no futuro serían botados os criminais. Este episodio revelou que os *patresfamiliae* exercían unha estrita tutela das mulleres nas súas casas, impoñéndose a necesidade de castigalas no caso de que cometesen algún delito. A historia, ademais de conter un personaxe moralizante, serviu para establecer a orixe mítica da Rocha Tarpeiana.

Lucrecia: Coa expulsión de Tarquinio o Soberbio, quen era o último rei da monarquía romana no ano 510 a.C., explícase a fin do réxime monárquico. A iso fai referencia unha nova lenda cuxos protagonistas son Sexto Tarquinio, fillo do rei, Lucrecia, a virtuosa esposa de Lucio Tarquinio Colatino, Colatino e o seu amigo Lucio Xuño Bruto. Na época en que os romanos asediaron a cidade de Ardea, os fillos do rei celebraban un banquete con Colatino. Comezaron a falar das súas mulleres, encomiando cada unha das súas. Colatino propuxo ir a Roma para ver o que facía cada unha deles. As mulleres dos fillos do rei estaban nun banquete cos seus amigos. Logo foron a Colacia, onde atoparon a muller de Colatino rodeada de escravos e fiando la. Colatino gañou a aposta. Tarquinio quedou cativado pola beleza da súa muller. Por iso, días despois acudiu só á casa de Lucrecia, quen o recibiu cordialmente. Tarquinio coa espada na man foi ao cuarto de Lucrecia e fíxoa súa con ameazas. Á mañá seguinte, Lucrecia, unha vez que Tarquinio marchara, chamou ao seu marido e ao seu pai, contoulles o sucedido e suicidouse. A personaxe de Lucrecia pertence máis ao mito que á historia, pero a súa influencia foi fundamental na construción do modelo da matrona romana pola súa virtude e bo comportamento.

Clelia: Clelia foi unha das 100 virxes entregadas como fin da Guerra de Tarquino e Porsena no 509 a.C. Clelia conseguiu axudar a todos os reféns a escapar do campamento de Porsena, e este heroísmo foi transmitido por fontes clásicas. Algunhas lendas din que se lle concedeu a liberdade ou un cabalo, e outras que se viron obrigados a regresar ao campamento para que non houbera máis conflitos, sendo Porsena quen lle permitiu escoller os reféns que quería, escollendo os vulnerables, os nenos. A figura de Clelia serviu de exemplo na transmisión de valores e entrega por parte do Estado.

3. As mulleres na República

3.1 Contexto xeral

Nos primeiros tempos da República Romana, as noivas pasaron do poder dos seus pais ao dos seus maridos. Estaban polo tanto baixo a autoridade dos seus maridos, aínda que en menor medida que os seus fillos. Este matrimonio *cum manu* sig-

nificaba que a muller estaba sometida polo seu marido; pero esta práctica estaba sen uso no século I d.C., substituído polo matrimonio libre, *sine manu*, que non daba dereito ningún ao marido sobre a súa muller nin producía ningún cambio na situación da muller. Polo tanto, vemos un claro avance cara á liberdade das mulleres no Imperio. A finalidade do matrimonio na antiga Roma era procrear, pois deste xeito perpetuábase a familia ou *gens*.

3.2 Exemplos de mulleres relevantes

Cornelia: «Aquí están as miñas xoias». A frase saíu dos beizos de Cornelia, outra gran romana, chamada Africana porque era filla do xeneral Publio Cornelio Escipión, vencedor vitorioso da batalla de Zama (202 a.C.) contra Aníbal durante a segunda guerra púnica. Máis tarde foi coñecida polo seu último nome: Cornelia «nai dos Gracos».

Os seus dous fillos, Tiberio e Gaio, foron tribunos da plebe e reformadores ambiciosos cun tráxico final (asasinados polo Senado).

De caste patricia, mentres vivían os seus fillos, Cornelia loitou para apoialos. Cando a crise dos grans se agravou e a fame asolou a xente, contratou a multitudes de traballadores e colectores para procurar alimentos para a xente común, co fin de conseguir apoio para o seu fillo Gaio. Encarnaba o ideal dunha matrona romana, cando quedou viúva rexeitou un novo matrimonio e retirouse de Roma para dedicarse ao estudo do grego, do latín e da filosofía.

Terencia: Os matrimonios entre familias patricias eran un costume común e un enxeñoso vehículo de promoción. E, por suposto, fixeron que as mulleres participen activamente na carreira dos seus maridos, practicamente en pé de igualdade. Catrocentos mil sestercios: O dote de Terentia foi de 400.000 sestercios, casualmente a cantidade exacta necesaria para mercar un escano no Senado do seu marido Cicerón.

Así, no 80 a.C. Cicerón non só casou, senón que accedeu á ansiada independencia que non conseguiría se non fose pola riqueza da súa muller. En abundantes cartas, Cicerón refírese ás súas habilidades como administradora, mesmo durante os seus exilios.

Cando no 58 a.C. Cicerón tivo que fuxir de Roma, Terentia quedou á fronte dos seus bens, e defendeu a causa do seu marido. Terentia conseguiu salvar a Cicerón do exilio, pero ao lonxe algo se rompeu entre o brillante orador e a súa muller altamente competente: a súa relación arrefriouse e uns anos despois divorciáronse.

Aurelia Cota: Todo comezou cando Aurelia Cota, nai do autor dos Comentarios á Guerra Civil, e o pretor Xulio César decidiron casar unha das súas fillas con Mario, un xeneral popular e acomodado, pero que carecía dunha boa estirpe para converterse en cónsul. Ao mesmo tempo, concertaron a voda doutro dos seus fillos, Xulio, con Cornelia Cinna, filla dun dos seguidores de Mario. Caio Mario emprendeu unha carreira exitosa que lle serviu para obter o consulado sete veces consecutivas.

Farto das irregularidades nos mandatos de Mario, un dos seus tenentes, Lucio Cornelio Sulla, rebelouse. A loita chegou ata o Senado: no 83 a.C. foron executados centos de patricios romanos. Xulio César, cuxa unión con Cornelia o situou nas filas

de Mario, recibiu o ultimato de Sila respecto da súa muller e negouse a cumprir. Aquí interveu Aurelia suplicando pola vida do seu fillo, boa matrona e da *gens aurelia*, conseguiu que a escoitasen. Máis tarde, Aurelia mostraría a súa intuición: Cornelia Cinna morreu moi nova e Xulio César volveu casar. Nesta ocasión a noiva elixida foi Pompeia, filla de Sila.

Parece claro que esta muller foi claramente unha influencia na política de Xulio César derivou en parte das ensinanzas de Aurelia, que Plutarco cualificou de «respectable e estrita». Intelixente, fermosa e independente, entendía tanto a importancia de preservar a vida como as aparencias: no ano 63 a. C., o seu fillo Xulio César xa era Pontífice Máximo. César pronunciou a seguinte sentenza, na que resoa o agudo eco de Aurelia Cota: «A muller de César non só non debe ser culpable, senón que tampouco comparece».

Fulvia: Fulvia viviu durante os convulsos acontecementos da guerra civil, que levaron á morte de Xulio César no 44 a.C. e aos enfrontamentos entre Octavio (o seu herdeiro), Lépido e Marco Antonio.

Fulvia, a muller de Marco Antonio, era intelixente e decidida. Casou tres veces, e con cada novo marido o seu poder aumentaba. Despois de enviudar dúas veces, atopou un compañeiro digno das súas aspiracións: Marco Antonio, un dos tenentes favoritos de César.

Fulvia casou a súa filla Clodia con Octavio para selar o Segundo Triunvirato, e cando o seu marido e o futuro Augusto abandonaron Roma no 42 a.C. para perseguir os asasinados de César, era un segredo a voces que o cónsul Marco Antonio se comportou coma un monicreque en mans de Fulvia. Pero cando a relación entre Octavio e Marco Antonio empeorou, Octavio renegou de Clodia e Marco Antonio namorouse de Cleopatra en Exipto. Fulvia decidiu enfrotarse a Octavio Perusia para defender o ausente Marco Antonio. Sendo derrotada, Marco Antonio enviou unha carta reprochándolle á súa muller as súas accións. Ela, que fuxira cos seus fillos a Grecia, morreu alí dunha infección.

4. As mulleres no Imperio

4.1 Contexto xeral

Ao final da República e no Alto Imperio, as mulleres contemplaban unha certa emancipación en todos os ámbitos sociais. Durante o Principado, Augusto estableceu varias leis de especial relevancia relacionadas co matrimonio: a *lex Iulia de maritandis ordinibus* do ano 18 a.C., a *lex Papia Poppaea* do ano 9 a.C. e a *lex Iulia de adulteriis coercendis* do ano 17-16 a.C. Isto demostra que Augusto tiña un interese especial en promover e protexer a fertilidade dos romanos e das romanas das clases dominantes. De feito, prohibiron casar con prostitutas e adúlteras, tal e como recolle o *Digesto*. Aínda que o adulterio feminino era castigado pola lei, as relacións extra-matrimoniais eran un sinal de liberación da muller.

Entón, na época do Principado, Augusto estableceu leis, ás que xa aludimos, que patrocinaban a institución do matrimonio para manter a moral de Roma e a perpetuidade dos cidadáns romanos. As leis en cuestión tiveron un impacto negativo, en

diversos sectores da sociedade, por exemplo, no sector da prostitución. Estas normas recoñecían o valor da *mater familias*, esposa ou filla dun cidadán romano, que estaba determinado pola *pudicitia*. Por outra banda, ás mulleres casadas impuxéronse unha serie de límites e comportamentos respecto a algunhas prácticas sexuais que se consideraban infames, e os homes non podían demandalas.

A pesar de que os dereitos e condición da muller nos primeiros tempos da historia romana estaban máis restrinxidos que no período tardío republicano e no Imperio, xa no século V a.C. as romanas podían posuír terras, redactar os seus propios testamentos e comparecer no xulgado.

4.2 Exemplos de mulleres relevantes

Livia Drusila: Livia trouxo ao matrimonio co Octavio (38 a.C.) dous fillos dun matrimonio anterior: o futuro emperador Tiberio, e Druso, pai do futuro emperador Claudio. Livia tivo un papel esencial na construción do poder do *princeps* Augusto. Sempre se comportou como o exemplo da perfecta matrona, a encarnación de todas as virtudes femininas que a súa muller intentou inculcar a todos os aristócratas romanos.

Livia, con todo, pasou á historia pola súa faceta manipuladora e ambiciosa, Segundo Tácito e Suetonio, Livia tramaba mil e unha pérfidas para que o seu fillo Tiberio fose proclamado herdeiro ao trono imperial, chegando mesmo a provocar a morte de varios membros da súa propia familia. Augusto sempre confiou na súa muller, por iso moitos viron nel un home manipulado por Livia. Despois da morte do seu marido e do ascenso ao trono de Tiberio, Livia intentou exercer a súa influencia sobre o seu fillo, pero este desenvolveu un gran odio cara á súa nai e separouna de calquera decisión.

Livia conseguiu superar as limitacións impostas ao seu sexo para consolidarse como peza fundamental na vida política do seu tempo, ata o punto de que se consideramos a Augusto o pai do Imperio, en correspondencia xusta tería que considerar a Livia como a súa nai.

Agripina a Menor: Os seus pais eran Xermánico, sobriño do emperador romano Tiberio, e Agripina a Maior, filla de Marco Agripa e a filla de Augusto Xulia. Tivo oito irmáns, pero só cinco deles sobreviviron á infancia: entre eles estaba o futuro emperador Calígula. A súa irmá maior Agripina converteuse nunha ameaza para Tiberio e morreu no exilio cos seus dous fillos, mentres que a nosa protagonista foi autorizada a casar con Cneo Domicio Enobarbo en Roma no ano 28 d.C. Cando Tiberio adoptou ao futuro emperador Calígula, Agripina deu a luz ao futuro emperador Nerón. As tres irmás Drusila, Livilla e Agripina recibiron grandes honores, sería o propio Suetonio, na Vida de Calígula, quen mesmo falaría de relacións incestuosas entre elas, aínda que non sabemos se sería mera ficción. Despois dunha conspiración para quen sucedería a Calígula, foi Claudio finalmente o que ascendeu ao poder. Agripina quedou viúva e casou con Crispo de quen herdara unha inesperada fortuna á súa morte, para ser a emperatriz de Claudio, que era o seu tío, facendo de Nerón o herdeiro ao casar con Octavia, filla de Claudio e Mesalina (esposa que tería executado). Agripina foi adqui-

rindo cada vez máis protagonismo durante o reinado de Claudio. Concedéronselle o título de Augusta e estivo presente en actos militares, así como en varios planos decieinos sobre os que Tácito a cita como «comportamento tiránico».

Xulia Domna: Coñecida como a emperatriz filósofa. Foi unha gran conselleira política do seu marido e tamén do seu fillo. Xulia era de orixe siria. Casou con Septimio Severo e trasladouse a Roma coa súa irmá Xulia Mesa, outra gran muller. Recibiu o título de Augusta do seu marido emperador. Pero tamén a de Nai dos Augustos, Nai da Nación e Nai do Senado, sendo a emperatriz romana máis poderosa do momento. Máis tarde no ano 196 recibe o título de *Mater Castrorum*. Tanto poder levouna a ter inimidade dos grandes homes do momento, polo que se dedicou á filosofía. O seu fillo Caracalla sucedeu ao seu pai, mentres a súa nai observaba como Caracalla mataba ao seu outro irmán Xeta. Aínda así, permaneceu ao carón do seu fillo, participando como conselleiro ata a súa morte.

Gala Placidia: Gala era a filla que o emperador Teodosio I o Grande, o último en gobernar todo o Imperio romano antes de que se separase dos de Occidente e Oriente, tivo coa súa segunda esposa, Gala, cuxo pai tamén foi emperador: Valentiniano I. O seu pai chamouno a súa *nobilissima puella*, concedéndolle a súa propia casa xa na infancia, igualándoa en dignidade aos seus fillos Honorio e Arcadio. Aos 8 anos emparellábase con Etuquerio, fillo do bárbaro visigodo Estilicón, que se rebelaría contra o poder romano. Este matrimonio, dada a súa curta idade, non se celebrou. Entón casou co tamén bárbaro Ataúlfo. Aínda que morreu, o odio polo que fixera ao matar o irmán de Sigerico fixo que Gala sufrise humillacións e torturas.

Gala casou co cónsul Flavio Constancio e tivo a Valentitiano e Xusta Grata. Unha gran devota, que influíu na elección do Papa entre Bonifacio I e Eulalio. Gala, viúva, foi desterrada no ano 422 cos seus fillos pero conseguiría que o seu fillo Valentiniano III tomase o trono, sendo o seu rexente ata o 437. Sen dúbida, unha grande estratexa cuxas habilidades herdaría a súa filla Xusta Grata.

4.2 Sesións interactivas

A medida que se avanzou na metodoloxía desta Unidade Didáctica, destínase unha hora lectiva para a sesión interactiva na aula. O grupo dividirase en dous subgrupos para que a participación baseada en metodoloxías activas sexa máis produtiva.

Coa intención de favorecer a competencia de «aprender a aprender» e o «espírito crítico histórico», propónse unha sesión de análise de fontes clásicas sobre a muller.

Iniciando o debate cunha pregunta de Valerio Máximo (século I d. C.) «Que papel ten a muller nunha reunión pública?» e a resposta recibida: «*Ningunha, se se observan costumes ancestrais*», así en primeiro lugar, o alumnado expón os seus coñecementos sobre o tema, ou como cren que eran estas mulleres na sociedade romana. Entón analízanse cronoloxicamente as fontes literarias romanas para que sexa o propio estudante quen descubra como era a vida destas mulleres en Roma.

En concreto, analizaranse Tito Livio e as súas críticas á intención feminina de igualar os seus maridos. Con Plinio o Vello, os estudantes descubrirán as virtudes dunha boa muller. Con Séneca, Ennio, Ovidio, Aulio Xelio e Valerio Máximo analizarase o papel da muller no matrimonio e a súa dependencia do seu pai e marido.

Tamén se analizan fontes en relación ao dereito ao divorcio e que o estudante vai descubrir con Plauto, Plutarco, Séneca... E por último, falaremos de 3-4 figuras femininas relevantes no ámbito da política romana e que serán seleccionadas como membros relevantes na política do momento, como foi o caso de Xulia Domna, Livia ou Messalina, entre outras emperatrices.

Deste xeito, ao final da sesión, o alumnado terá lido fontes primarias de diferentes cronoloxías e poderá facerse unha idea da evolución social, das liberdades e do papel político da muller romana.

5. AVALIACIÓN DA UNIDADE DIDÁCTICA

A unidade didáctica avaliarase dentro de todo o programa da materia e non individualmente; aínda que hai que indicar que o traballo individual do alumnado, que ten un valor do 15 % da nota, propónse para traballar nesta unidade didáctica nº 13.

A partir da metodoloxía presentada, considéranse igualmente importantes os contidos teóricos e prácticos, polo que se propón un proceso de avaliación continua no que se axuste o peso das probas e traballos ás actividades ECTS.

- * O 60 % corresponderá á nota obtida ao final do cuadrimestre sobre os contidos do programa, que se tivese formulado nas clases expositivas, mediante a realización de probas escritas.
- * O 30 % corresponderá as actividades formativas de presentación de coñecementos e procedementos e de estudo grupal e individual do alumno. Para iso avaliaranse en función dun perfil de competencias construído *ad hoc* que teña en conta a documentación entregada polo alumno: prácticas grupais 15 % (tres prácticas correspondentes a cada etapa histórica de Roma, é dicir, tal e como se estruturan os bloques de materia: Monarquía, República e Imperio; e, traballo individual desenvolto 15 %.
- * O 10 % corresponderá coa participación do alumno nas actividades do curso onde demostrarán o as habilidades e actitudes mostradas e adquiridas durante o curso.

6. ANEXOS

Selección de personaxes femininas para elaborar o traballo individual da materia:

MONARQUÍA	REPÚBLICA	IMPERIO
REA SILVIA	AURELIA COTA	SALVIA PÓSTUMA
HERSILIA	VIRXINIA	EUFROSINE
TARPEIA	EMILIA ATERCIA	SEPTICIA
HORACIA	VESTIA OPIA	OCTAVIA
TANAQUIL	CORNELIA	LIVIA DRUSILA
ACA LARENTIA	LICINIA	URGULANIA
TULIA	CAIA AFRANIA	XULIA A MAIOR
LUCRECIA	CLAUDIA (Apio Claudio)	ANTONIA A MENOR
CLELIA	EMILIA	AGRIPINA A MAIOR
	OPIMIA	DOMICIA LÉPIDA
	ATIA	MARTA
	SEMPRONIA	MARÍA MAGDALENA
	SASIA	SOSIA GALA
	ANTIOQUIS	APICATA
	SULPICIA	XULIA (filla Druso o Menor)
	NEVIA CLARA	TECLA
	HORTENSIA	LUCANIA BENIGNA
	MESIA	LICINIA PRISCA
	PORCIA	MESALINA
	FONTEIA	CLAUDIA OCTAVIA
	CLEOPATRA	POPEA SABINA
	TERENCIA	POMPEA PAULINA
	FULVIA	AGRIPINA A MENOR
		ARRIA A MAIOR
		MARCIA
		DEMETRIA
		FLAVIA FOMITILA A MENOR
		BERENICE
		CORNELIA (vestal)
		CALPURNIA
		CRETONIA MÁXIMA

MONARQUÍA	REPÚBLICA	IMPERIO
		XULIA BALBILA
		AVETA
		ATALANTA
		ZENOBIA
		SABINA
		VICENTIA
		ELENA
		EULALIA
		LUCILA
		HIPACIA
		SOSÍPATRA
		MARCELA
		FABIOLA
		EXERIA
		MARCELINA
		GALA PLACIDIA
		MELANIA A MENOR
		JULIA DOMNA

7. BIBLIOGRAFÍA

Listaxe bibliográfica

- A. M. Aguado, *et al.*, *Textos para la Historia de las Mujeres en España*, Cátedra, Madrid, 1994.
- G. Alföldy, *Nueva historia social de Roma*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 2012.
- R. A. Bauman, [Women and Politics in Ancient Rome](#). Routledge, London, 1992.
- M. Beard, *El triunfo romano*, Barcelona, Crítica, 2009.
- F. Beltrán, F. Marco, *Atlas de Historia antigua*, Zaragoza, Pórtico, 1987.
- G. Bravo, S. Perea, F. Fernández, (eds.) *Mujer y poder en la Antigua Roma*, Madrid, Signifer Libros, 2018.
- P. Brown, *El mundo de la Antigüedad Tardía*, Madrid, Taurus (2ª ed.), 2021.
- J. Burns, [Great Women of Imperial Rome: Mothers and Wives of the Caesars](#), Routledge, London, 2007.
- E. Cantarella, *La mujer romana*, Santiago de Compostela, Ed. Universidade de Santiago de Compostela, 1991.
- R. Cid, *Madres y maternidades: construcciones culturales en la civilización clásica*, Oviedo, KRK, 2009.

- G. Duby, M. Perrot, *Historia de las mujeres en occidente*. T. I. La antigüedad. Tr. M. A. Galmarini, Madrid, Taurus, 1992.
- P. López, F.J. Lomas, *Historia de Roma*, Madrid, Akal, 2004.
- F. Pina, *La crisis de la República (133-44 a.C.)*, Madrid, Síntesis, 1999.
- P. Pavón (ed.), *250 Mujeres de la Antigua Roma*. Sevilla, Universidad de Sevilla, 2020.
- J. Mangas, *Historia Universal 1: Edad Antigua*. Roma, Barcelona, Vicens Vives, 1999.
- A. M. Suárez, *As orixes de Roma*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 2016.
- A. M. Suárez, *A Monarquía*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 2016.
- A. M. Suárez, *A República romana*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 2015.
- A. M. Suárez, *O Alto Imperio*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 2020.
- A. M. Suárez, *O Baixo Imperio*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 2022.
- A. Valmaña, M.J. Bravo, R. Rodríguez, (eds.). *Mujeres de la Hispania romana. Una mirada al patrimonio*. Ed Dykinson, 2021.

Fontes clásicas

- Cicerón, *Sobre la República*. Alianza Editorial, 2014.
- Livio, *Historia de Roma desde su fundación. Libros I-III*. Biblioteca Clásica de Gredos, 114, 2016.
- Plauto, *Comedias*, Intr. R. Bravo, Madrid: Cátedra, 1994.
- Plinio o Vello, *Historia Natural, libros I-II*. Trad. A. Fontán, M. L. Arrivas, E. del Barrio, I. García, L. A. Hernández, J. K. Sancho, F. Manzanero, A. M. Moure. Biblioteca Clásica de Gredos, 206, 2016.
- Séneca, *Obras completas* (Ed. Bilingüe), México: Universidad Nacional Autónoma de México. Oeuvres completes, París: Les belles lettres.1964
- Valerio Máximo, *Hechos y dichos memorables. Biblioteca de Hechos y Dichos memorables. Libros I-VI*, Biblioteca Clásica de Gredos, 311, 2016.

Recursos web

- <https://grupo.us.es/conditiofeminae/> *CONDITIO FEMINAE I: Marginación y visibilidad de la Mujer en el Imperio Romano*. Universidad de Sevilla. Proyecto Ref. PGC2018-094169-B-I00.

Unha colección orientada a editar materiais docentes de calidade e pensada para apoiar o traballo do profesorado e do alumnado de todas as materias e titulacións da universidade

unidades didácticas
UNIVERSIDADE DE SANTIAGO DE COMPOSTELA

